

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.68>

**ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗУМІННЯ ЯВИЩА ВИПРАВДОВУВАННЯ,
ВИЗНАННЯ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ,
ГЛОРИФІКАЦІЇ ЇЇ УЧАСНИКІВ
(СТ. 436² КК УКРАЇНИ)**

Перепелиця О.С.,

*аспірант кафедри кримінально-правової політики**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0009-0001-0637-5327

Перепелиця О.С. До питання про розуміння явища виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників (ст. 436² КК України).

У статті зроблено спробу тлумачення явища виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та глорифікації її учасників. Проаналізовано історичний рух та тенденції розвитку таких складних суспільно-політичних явищ, як війна, пропаганда та колабораціонізм. Визначено вплив розвитку інформаційних технологій та появи інформаційного суспільства на засоби й інструменти ведення сучасних війн. Простежено динаміку здійснення актів гібридної агресії щодо України та їхній вплив на вітчизняну правотворчість. Висвітлено окремі аспекти проблематики кримінально-правової регламентації охорони національної безпеки України, миру, людяності та міжнародного правопорядку, в умовах ескалації гібридної війни.

Розглянуто процес криміналізації виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та глорифікації її учасників. Продемонстровано бачення вітчизняного законодавця щодо цілей кримінального регулювання цієї небезпечної поведінки в умовах потреби посилення оборонного потенціалу країни перед новими викликами триваючої гібридної агресії проти України.

Доведено, що явище виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та глорифікації її учасників є похідним від більш ширших явищ «пропаганди» та «колабораціонізму». Встановлено, що за умов інтенсивного ворожого інформаційного впливу такі публічні висловлювання виступають інструментом поширення ворожих наративів усередині країни, що створює реальні та потенційні загрози формування серед населення осіб, готових у різний спосіб сприяти окупанту в досягненні його воєнних цілей.

Крім того, проведено аналіз історичного підґрунтя та міжнародно-правового досвіду криміналізації проявів ворожої пропаганди та колабораційної діяльності. Встановлено, як міжнародно-правові договори та діяльність міжнародних організацій впливають на національні правові системи в контексті кримінально-правових механізмів протидії воєнній пропаганді та різним формам пособництва ворогу з боку власного населення.

Ключові слова: пропаганда, колабораціонізм, виправдовування, визнання правомірною, заперечення, збройна агресія, глорифікація.

Perepelytsia O.S. On the question of understanding the phenomenon of justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants (Article 436² of the Criminal Code of Ukraine).

The article attempts to interpret the phenomenon of justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and glorification of its participants. The historical movement and trends in the development of such complex socio-political phenomena as war, propaganda and collaborationism are analyzed. The impact of the development of information technologies and the emergence of the information society on the means and instruments of waging modern wars is determined. The dynamics of the implementation of acts of hybrid aggression against Ukraine and their impact on domestic lawmaking are traced. Certain aspects of the issues of criminal law regulation of the protection of the national security of Ukraine, peace, humanity and international law, in the context of the escalation of hybrid war, are highlighted.

The process of criminalization of justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and glorification of its participants is considered. The vision

of the domestic legislator regarding the goals of criminal regulation of this dangerous behavior in the context of the need to strengthen the country's defense potential in the face of new challenges of the ongoing hybrid aggression against Ukraine is demonstrated.

It is proven that the phenomenon of justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and glorification of its participants is derived from the broader phenomena of «propaganda» and «collaborationism». It is established that under conditions of intense hostile information influence, such public statements act as a tool for spreading hostile narratives within the country, which creates real and potential threats to the formation among the population of individuals who are ready to assist the occupier in achieving its military goals in various ways.

In addition, the historical background and international legal experience of criminalizing manifestations of enemy propaganda and collaboration activities were analyzed. It was established how international legal treaties and the activities of international organizations influence national legal systems in the context of criminal legal mechanisms for countering war propaganda and various forms of aiding the enemy by the own population.

Key words: propaganda, collaborationism, justification, legitimization, denial, armed aggression, glorification.

Постановка проблеми. Війна змінилася. З розвитком інформаційних технологій та впровадженням їх буквально в усі сфери життєдіяльності людини, змінюється не тільки суспільство, яке поступово все сильніше трансформується в інформаційне, але й принципово нових якостей набуває таке суспільно-політичне явище як війна. Хоча цілі загарбників та агресорів здебільшого залишаються тими ж, що й сотні років до цього, війна – та її невинне пожирання людських життів – перетворилася на відлагоджений механізм. І чим швидший рух інформації, тим ефективніше й інтенсивніше крутяться її шестерні. Досягненню воєнних цілей завжди сприяло застосування різних форм пропаганди – як серед власного населення та війська агресора, так і шляхом впливу на населення країни, яка зазнає агресії.

Визначення поняття «пропаганда» (лат. *propago* – поширюю) представлено в абсолютній більшості енциклопедичних словників та зазвичай тлумачиться як маніпулятивне, вибіркове поширення різних ідей з метою їх закріплення в масовій свідомості суспільства й активізації масової практичної діяльності населення на користь певної особи чи групи осіб [1; 2, с. 597]. При чому різко негативного політичного забарвлення феномен пропаганди набув саме після подій двох світових війн в XX ст., коли всеохоплююча інформаційна війна й дезінформація виявилися не менш ефективними ніж танки та гармати [3; 4].

Поряд з воєнною пропагандою, в період Другої світової війни нового змісту набуло слово «колабораціонізм» (від франц. *collaboration* – співпраця, співробітництво), яке вперше застосовував генерал Анрі Філіп Петен, очільник режиму Віші, закликаючи французів до співпраці з нацистською Німеччиною [5, с. 90]. У зв'язці з потужною пропагандистською інформаційною машиною знайоме явище пособництва ворогу, яке набуло нової назви, демонструвало не бачені раніше успіхи в досягненні військових цілей агресора. Нині ж, термін «колабораціонізм» здебільшого розглядається у двох значеннях: у вузькому сенсі – як співпраця громадян з фашистськими загарбниками на шкоду власній державі та комплекс заходів, спрямований на спонукання до такої співпраці в часи Другої світової війни [6]; у широкому – як свідомо співпраця з ворогами власної країни в інтересах загарбника на шкоду своїй державі [7; 8].

Симбіоз інформаційних операцій та діяльність внутрішніх агентів в епоху четвертої наукової революції й формування інформаційного суспільства, в купі з використанням традиційних воєнних засобів (армій, зброї тощо), характеризує сучасні збройні конфлікти як *багатоаспектні* (курсив – Авт.). В науковому дискурсі дослідників та військових теоретиків така ознака концептуалізувалася у формі «гібридної війни». Один з фундаторів даної теоретичної концепції, Френк Г. Гоффман (Frank G. Hoffman), у роботі «Конфлікт у 21 ст. Розквіт гібридних війн» підкреслює, що гібридні війни поєднують традиційні та нетрадиційні методи ведення війни – від звичайних операцій до тероризму та дезінформації – створюючи складний, мультимодальний конфліктний простір, який постійно розвивається та не піддається передбачуваності. Він стверджує, що це явище кидає виклик усталеним доктринам та структурам державної безпеки, вимагаючи гнучкого інтелектуального та інституційного переосмислення пріоритетів, ресурсів та методів протидії [9, с. 58-59].

Не зважаючи на дискусивність в академічних та практичних колах [10-13], після початку активної фази агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України у 2014 році, тези про її гібридність почали лунаати не тільки у вітчизняному науковому дискурсі [14-17], але й знайшли своє відображення в конкретних актах вітчизняного законодавства. В оновленій Стратегії національної безпеки

України (затв. указом Президента від 26.05.2015 р. № 287/2015) гібридна війна визнавалася як один з проявів зовнішньої агресії, підготовка до відбиття якої є одним з основних напрямів державної політики національної безпеки країни. Засади формування державної інформаційної політики, в першу чергу щодо протидії держави деструктивному інформаційному впливу гібридної війни РФ, знайшли своє відображення в Доктрині інформаційної безпеки України (затв. указом Президента України від 25.02.2017 року № 47/2017). Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України (затв. указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016) було закріплено основні форми гібридної війни проти України, а саме: комбінація різноманітних і динамічних дій регулярних сил РФ, що взаємодіють зі злочинними озброєними угрупованнями та кримінальними елементами, діяльність яких координується і здійснюється за єдиним замислом і планом із активним застосуванням засобів пропаганди, саботажу, навмисного завдання шкоди, диверсій і терору. Водночас в новій редакції Воєнної доктрини України (затв. указом Президента від 24.09.15 р. № 555/2015) визнавалася загальносвітовою тенденцію зміна характеру воєнних конфліктів, які охоплювали асиметричне застосування регулярних армій та незаконних збройних формувань, рівно як комплексне застосування воєнних та невоєнних заходів (інформаційно-психологічних, політичних, економічних тощо). Ця ж концепція загрози збереглася в оновленій Стратегії воєнної безпеки України (затв. указом Президента України від 25.03.21 р. № 121/2021), де гібридна війна РФ визначена в якості основного безпекового аспекту у воєнній сфері на національному рівні. Водночас фундаментальні трансформації світового інформаційного простору за результатами досвіду пандемії COVID-19 оголили нові загрози для національної безпеки країн з боку ворожих когнітивних та емоційних атак [18], що також зумовило перегляд існуючих моделей інформаційного захисту суспільства й держави в Стратегії інформаційної безпеки (затв. указом Президента від 28.12.2021 р. № 685/2021). Остання передбачає заходи оптимізації кібербезпеки та адаптації держави до умов цифрової трансформації й нових проявів гібридної війни проти України.

Як бачимо, концептуальна модель «гібридної війни» була запозичена українською владою та адаптована до реалій російської агресії. Слід зазначити, що принаймні на стратегічному рівні, держава визначала вектор формування внутрішньої та зовнішньої політики в контексті збройного та інформаційного спротиву комбінованим атакам ворога. Зрозуміло, що в цій ситуації виняткового значення набуває нормативно-правове регулювання як засадничий елемент діяльності держави по досягненню основної екзистенційної мети – збереження життів українців та утримання незалежної й вільної України. Протидія деструктивному інформаційному впливу зумовлювала впровадження на всіх рівнях буття країни елементів контрпропаганди: політичних, соціальних, правових, економічних інформаційних та психологічних [19, с. 48].

Відзначимо, що, навіть до початку активної фази агресії РФ, охорона миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку була однією з завдань вітчизняного кримінального права. Водночас, з початком спротиву, в один ряд з такими злочинами, як пропаганда війни (ст. 436 КК України), злочин агресії (ст. 437 КК України), воєнні злочини (ст. 438 КК України), геноцид (ст. 442 КК України), держава поставила пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а також виготовлення, поширення та публічне використання їх символіки (ст. 436¹ КК України), ухваливши закон про засудження відповідних політичних режимів [20]. Попри очевидну політичну конотацію такої заборони та критичної оцінки якості відповідної кримінально-правової норми з боку наукової спільноти [21], не можна не погодитися з висновками судді Конституційного Суду України О.О. Первомайського, викладеними в окремій думці стосовно рішення щодо відповідності Конституції України вказаного вище закону. Суддя цілком справедливо стверджує, що комуністична ідеологія не тільки не зникла під час збройної агресії проти України та окупації частини її території, а, навпаки, все ще істотно впливає на суспільно-політичне життя населення та продукує наративи, якими виправдовуються агресивні дії РФ проти незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України [22].

Водночас підвищення політичної напруги в країні, що почалося у 2019 році та поступово переростало в політичну кризу, суттєво змінювало динаміку законотворчих процесів щодо адаптації вітчизняного законодавства до триваючої гібридної війни. Проте приголомшлива ескалація агресії РФ, розпочата 24 лютого 2022 року, змусила владу тимчасово відкинути внутрішньополітичні суперечності та швидко ухвалити низку суттєвих для захисту країни законодавчих рішень. В кримінально-правовому вимірі це втілювалося в зміні старих та появи якісно нових складів кримінальних правопорушень, так чи інакше пов'язаних із захистом країни.

Найбільш суттєвої уваги в цьому руслі вартує доповнення КК України ст. 111¹ (Колабораційна діяльність), ст. 111² (Пособництво державі-агресору) та ст. 436² (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників). Саме остання норма кримінального закону є предметом цього наукового пошуку.

Варто зазначити, що її законодавче закріплення [23], поряд з іншими змінами до кримінального закону, з огляду на обстановку в країні на той час, супроводжувалося непослідовними, хаотичними діями законодавця. Цілком природньо, що ігнорування в процесі нормотворення засад якості кримінального закону, як засобу дотримання принципу правової визначеності [24], згодом призвело до численних правозастосовних проблем та, як наслідок, не досягненню задекларованих цілей кримінально-правового регулювання [25].

Така ситуація спричинила необхідність у виробленні ґрунтовного наукового фундаменту, на базі якого будуть сформовані оптимальні підходи до вдосконалення норм КК України задля більш ефективного забезпечення охорони суспільних відносин. З огляду на це, **метою цього дослідження** є отримання нових знань про явища, зафіксовані в нормі ст. 436² КК України, шляхом вирішення наступних наукових завдань: 1) визначити природу та сутність цих суспільно-політичних явищ; 2) простежити послідовності їх зміни в процесі історичного руху та виявити взаємозв'язки їх станів; 3) встановити джерела та механізми їх розвитку. Розв'язання поставлених задач дозволить автору в майбутніх дослідженнях достовірно вивчити структуру та характеристики складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436² КК України, визначити їх суттєві внутрішні та зовнішні зв'язки й закономірності змін і розвитку в контексті правозастосовної практики. Це створить теоретичну основу для удосконалення кримінально-правових механізмів протидії інформаційній агресії.

Стан опрацювання проблематики. Зазначимо, що окремі аспекти кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також суміжних складів злочинів, досліджувалися такими вченими, як М.І. Хавронюк, С.М. Мохончук, С.О. Харитонов, В.С. Батиргареєва, Є.О. Письменський, Р.О. Мовчан, А.М. Бабенко, М.В. Карчевський, О.О. Дудоров, М.А. Рубашенко, Д.П. Євтеєва, А.В. Лапкін, Д.О. Олейніков, А.Ю. Сердечна, Н.В. Нетеса, М.В. Шепітько, В.І. Борисов, М.І. Голіна, К.А. Новікова, Д.О. Куковинець, О.Е. Радутний, Л.М. Абакіна-Пілявська та ін. Варто виокремити деякі наукові праці в сфері дослідження численних проблемних питань, що пов'язані з кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 436² КК України.

Наприклад, Р.О. Мовчан, в цілому погоджуючись з необхідністю «воєнного» оновлення кримінального закону, вказує на невиправданість криміналізації неопублічно вчинених діянь, передбачених ч. 1 ст. 436² КК України, суспільна небезпечність (шкідливість) яких, безумовно існує, проте її рівня недостатньо для визнання їх злочинами [26, с. 20; 27, с. 201]. Вчені М.І. Хавронюк [28], О.О. Книженко [29], О.Е. Радутний [30] та ін. звернули увагу на явну колізію, що утворилась між нормами ч. 1 ст. 111¹ та ч. 1 ст. 436² КК України, які, вочевидь, не були узгоджені в ході законотворчого процесу.

Додаткового дослідження потребує проблематика порушення окремих прав та свобод людини і громадянина в результаті криміналізації зазначених діянь. Так, В.М. Киричко звернув увагу, що кримінальні правопорушення, передбачені статтями 111¹, 114², 436² КК України, безпосередньо впливають на права громадян на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст. 34 Конституції України) й право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації (ч. 2 ст. 34 Конституції України). Вчений вбачає в криміналізації цих діянь обмеження відповідних конституційних прав [31, с. 145]. При чому до схожих висновків щодо обмеження прав та свобод, гарантованих Основним законом й міжнародними договорами, доходять й інші науковці.

В свою чергу О.О. Книженко та В.С. Батиргареєва помічали ознаки суттєвого порушення принципу правової визначеності, що особливо проявляється в світлі суттєвих вад термінологічного апарату, що полягали у відсутності визначення понять «колаборація», «колабораціонізм», «глюрифікація», введених окремими законодавчими новелами [29; 32, с. 38].

Підсумовуючи аналіз основних негативних тенденцій формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, Є.О. Письменський звертає увагу на такі її вади: 1) кримінально-правовий популізм у всіх його типових проявах; 2) низька якість кримінального законодавства, яка відбивається в порушенні базових принципів його зміни, що тягне за собою зменшення ефективності його застосування; 3) створення кримінально-правових прогалин та помилки, які законодавець не поспішає усувати та виправляти. Вчений робить висновок, що «...наявність цих тенденцій характеризує правотворчий процес як такий, що ускладнює (інколи унеможлиблює) протидію кримінальним правопорушенням, зокрема зумовленим або пов'язаним з війною, а отже, практика нормотворення потребує трансформації» [33, с. 46].

Наведені сумніви та міркування вчених щодо якості «воєнних» новел вітчизняного кримінального закону не поодинокі та в цілому відбивають погляди наукової спільноти на проблемні питання криміналізації виправдовування, визнання правомірної, заперечення збройної агресії РФ проти України та глюрифікацію її учасників.

Не зважаючи на наявні у вітчизняній правовій доктрині праці, присвячені проблематиці кримінальної відповідальності за вчинення протиправних діянь, передбачених ст. 436² КК України, слід констатувати, що, хоча з моменту її криміналізації минуло більше 3 років, а українська правова наука досі не отримала ґрунтовного кримінально-правового дослідження пов'язаних з ним суспільно-політичних явищ та, відповідно, самої норми кримінального закону. Наведене зумовило обрання теми цього дослідження та вектор подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Для цілей розуміння природи суспільно-політичних явищ виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України та глорифікації її учасників, достатньо базового розуміння семантики кожного окремого з них. З усіх видів діянь саме «глорифікація» може викликати певні непорозуміння, адже лексично воно не належить до української мови. Слово походить від лат. «*glorificatio*» («прославлення, звеличування, славлення»). Сучасна лексика англійської мови успадкувала цей зміст: «*glorify*» означає «прославляти, возвеличувати, виспівати», а «*glorification*» відображає первинне значення цього терміна. Надалі для зручності всю сукупність форм діянь об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за ст. 436² КК України вважатимемо єдиним цілісним явищем.

Факт та час початку збройної агресії РФ проти України на законодавчому рівні було визначено в низці нормативно правових актів. Відтак, указом Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 в країні було оголошено часткову мобілізацію у зв'язку з неприхованою російською агресією РФ та захоплення частини території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Надалі, в ухваленому Законі України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (в редакції від 18.04.2014 р.) було визначено правовий статус тимчасово окупованих РФ територій України. Верховна Рада України (далі – ВРУ) своєю постановою від 27 січня 2015 року № 129-VIII затвердила «Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором визнала РФ державою-агресором», в якому закликала міжнародних партнерів визнати РФ країною-агресором, у зв'язку з численними порушеннями норм міжнародного права від початку агресії наприкінці лютого 2014 року. Нарешті 21 квітня 2015 року ВРУ постановою № 337-VIII схвалила текст своєї зави «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», в якій вже чітко визначила офіційну дату початку збройної агресії РФ проти України – 20 лютого 2014 року.

З іншого боку, законодавцем в диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 436² КК України досить детально визначено коло учасників такої збройної агресії, за глорифікацію яких передбачене кримінальне покарання. Оскільки розв'язання наукових завдань цього дослідження не вимагає визначення вичерпного переліку таких осіб, обмежимося їх загальним розумінням відповідно до наведеного в статті переліку.

Таким чином, можна з достатньою точністю зробити висновок, що семантичні рамки досліджуваного явища, прийнятні на базовому рівні, є чітко окресленими та зрозумілими.

Від самого початку агресивні дії РФ мають складну комбіновану структуру, пов'язану з імплементацією нетрадиційних засобів ведення війни, тому вони значною мірою полягали в застосуванні широкого спектру інструментів пропаганди. Деструктивні та підривні наративи транслиювалися в медіа-просторі як країни-агресора, так і всередині України й закордоном, відбиваючи цілеспрямований інформаційний вплив на масову свідомість з метою створення «альтернативної реальності», яка була би вигідна для досягнення воєнних цілей ворога.

Тут необхідно пригадати магнітуду впливу колабораціонізму на здобуття воєнних переваг нацистською Німеччиною в роки Другої світової війни [34, с. 69], оскільки його підривний ефект із середини держави-супротивника сформував у свідомості сучасних воєнних ідеологів уявлення про надзвичайну ефективність такого інструменту. В цьому сенсі простежується очевидний симбіоз пропаганди та колабораціонізму, в якому останній виступає внутрішнім каналом для ворожої пропаганди, що, в свою чергу, інформаційно його підживлює. Так само й РФ адоптувала подібну стратегію зі створення всередині України агентів ворожого інформаційного впливу як розгалуженої ризоми відносно самостійних рознощиків цього вірусу. Відзначимо, що саме з початком повномасштабного збройного нападу 24 лютого 2022 року агресор тільки посилив та примножив застосування цих деструктивних практик проти українського суспільства та держави.

Серед засобів контрпропаганди особливе місце посідає нормотворчість як фундаційний елемент діяльності держави. В цьому сенсі кримінально-правовий вплив на суспільні відносини, пов'язані з охороною національних інтересів та, загалом, миру й безпеки людства, є надважливим інструментом протидії агресії.

Перші спроби криміналізувати окремі прояви досліджуваного явища були ще в 2020 році. Так 5 жовтня 2020 року у ВРУ був зареєстрований законопроект № 4189 із пропозицією доповнити Розділ XX КК України статтею 436², якою встановити кримінальну відповідальність за публічне заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України, окупації Російською Федерацією частини території України і ведення Російською Федерацією гібридної війни проти України, а також виготовлення та розповсюдження матеріалів із таким запереченням [35]. В обґрунтування необхідності таких законодавчих змін ініціатор проєкту вказував на триваючу інформаційну війну, яку веде РФ проти України, всередині й за межами країни. На його думку, це обумовлювало необхідність з боку держави здійснювати попереджувальний кримінально-правовий вплив на певний прошарок українського суспільства, який особливо вразливий до впливу засобів гібридної війни [36]. Проте дана законодавча ініціатива не отримала повноцінної підтримки як в комітетах та спеціально створених структурних підрозділах апарату ВРУ, так і в Міністерстві юстиції України, Міністерстві закордонних справ, Офісі Генерального прокурора України й Національній поліції України [37]. Відзначимо, що серед аргументів на користь доопрацювання законопроекту були твердження про потенційні обмеження гарантованих прав та свобод людини і громадянина, відсутність нормативного визначення термінів «публічне заперечення» та «гібридна війна», недостатній для криміналізації рівень суспільної небезпечності діянь тощо.

Цікаво, що після того як 2 лютого 2021 року законопроект № 4189 був знятий з розгляду, вже 18 лютого група народних депутатів України внесла на розгляд ВРУ законопроект № 5102, яким, серед іншого, пропонувалося доповнити кримінальний закон нині діючою статтею 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [38]. За задумом парламентарів метою запропонованого кримінально-правового врегулювання була *протидія ворожому інформаційному впливу на населення в умовах ведення РФ затяжної гібридної війни проти України* (курсив – Авт.) [39, с. 2], а необхідність прийняття акта обґрунтована неналежним правовим регулюванням протидії пропаганді країни-агресора та іншим загрозам для інформаційної безпеки людини і громадянина, суспільства й держави [39, с. 1].

Доцільно відзначити, що на той момент процес підготовки до розгляду в ВРУ даного проєкту закону також супроводжувався суттєвою критикою. Причому претензії в цілому були такі ж самі, які висувалися до минулого законопроекту № 4189. Серед іншим вартує окремої уваги тенденція саме на критику відсутності достатнього рівня точності запропонованої кримінальної норми, що здебільшого полягало в апелюванні до застосування слова «глорифікація» замість вживаних «возвеличення», «героїзація», «створення позитивного образу» тощо [40].

Тим не менш, вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року сприяло зрушенню пріоритетів політичної влади в бік посилення опору екзистенційній загрозі знищення України. Разом з криміналізацією значного кола діянь, що на думку законодавця посягають на мир та національну безпеку України, Законом України від 03.03.2022 р. № 2110-IX було встановлено кримінальну відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, розпочатої в 2014 році, та глорифікацію її учасників [23].

Опускаючи нерелевантні для цілей цього дослідження проблеми, так чи інакше пов'язані зі складом даного кримінального правопорушення, відзначимо, що проведений аналіз дозволяє синтезувати наступні судження.

Метою створення досліджуваного складу кримінального правопорушення, законодавець бачив саме протидію деструктивному впливу ворожої пропаганди на масову свідомість населення України. Така мета мала досягатися, головним чином, через кримінально-правове попередження та покарання індивідуальної поведінки ідеологічно вразливих громадян. Тобто, на думку законотворців, в інформаційному просторі українського суспільства вбачалася наявність правового вакууму, який розростається тим більше, чим інтенсивнішим ставав ідеологічний вплив ворога. Тому не даремно, що ініціатори законопроекту розглядали виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України та глорифікацію її учасників як проявів ворожої пропаганди супротивника на полях гібридної війни [39]. З другого боку, колабораціонізм, в сенсі інформаційного пособництва ворогу, виступає по відношенню до такої пропаганди одночасно в двох якостях – мети та засобу. Стійкі зв'язки цих явищ, обумовлені високим динамізмом руху інформації в сучасному світі, здатні перетворювати індивідуальні висловлювання та думки щодо певних суспільно значущих подій на зброю з колосальним руйнівним потенціалом для державних та соціальних інститутів.

Тому цілком справедливим вбачається тлумачення природи протиправного явища, відображеного в ст. 436² КК України, крізь призму родових по відношенню до них – «пропаганди» та «колабораціонізма». В цьому аспекті зрозумілим стає характер та структура досліджуваного явища,

рівно як з'являється можливість достовірно простежити його зв'язки з іншими процесами, які протікають в Україні та світі, що, в свою чергу, забезпечить можливість прогнозувати закономірності та тенденції його змін та розвитку задля ефективного правового регулювання.

Тому погоджуємося з А.М. Бабенко та М.В. Карчевським, які вказують на пов'язаність явищ «пропаганди війни» й «виправдовування», «визнання правомірною», «заперечення» розпочатої у 2014 році збройної агресії РФ проти України й «гlorифікації» її учасників. Досліджуючи природу цих феноменів, вчені підмічають значний рівень їх небезпечності для воюючого українського суспільства з огляду на високий ідеологічний та психологічний потенціал для підживлення подальшої агресивної війни та спонукання українців до державної зради та колаборації [41, с. 714–717].

Користуючись подібною логікою О.П. Рябчинська [42, с. 89] та Р.О. Мовчан [27, с. 198] відносять прояви цих явищ в інформаційному просторі України до деструктивної ворожої пропаганди, якою супроводжується гібридна війна РФ проти України.

Про наявність підстав віднесення до колабораційної діяльності складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436² КК України, пишуть О.Е. Радутний [30, с. 101] та В.С. Батиргарєва [32, с. 44], а О.О. Книженко робить цілком обґрунтоване припущення, що глорифікація, в сенсі прославлення окупаційної адміністрації, є однією з форм колабораційної діяльності [29, с. 77].

Наводячи додаткову аргументацію до твердження про дійсну природу та зміст досліджуваного явища, не можна оминати досвід інших країн щодо кримінально-правової регламентації подібних суспільно-небезпечних діянь.

Жахливий досвід двох світових війн стимулював створення міжнародних організацій та укладення країнами численних договорів й конвенцій, результатом чого стало запровадження міжнародно-правових стандартів засудження та кримінально-правової регламентації злочинів проти людяності, миру та міжнародного порядку. В першу чергу це стосується геноциду, апартеїду, веденню агресивної війни, воєнної пропаганди, екоциду піратству та найманству, в тому числі незаконному використанню символіки міжнародних гуманітарних організацій тощо [41, с. 714].

В цьому контексті доцільно згадати окремі акти міжнародного права. По-перше, Резолюцію Генеральної асамблеї ООН від 3 листопада 1947 року «Заходи, що мають бути прийняті проти пропаганди та підпалювачів нової війни» було однозначно засуджено «...будь-яку форму пропаганди, що ведеться в будь-якій країні, що має на меті або здатну створити або посилити загрозу миру, порушення миру чи акт агресії» [43]. Цим вперше на рівні міжнародного права було надано, хоча й дещо обмежену, дефініцію терміну «пропаганда війни».

Наступним суттєвим в цій сфері документом був Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, згідно ч. 1 ст. 20 якого держави-учасниці брали на себе зобов'язання забороняти пропаганду війни в усіх форматах та проявах [44]. В подальшому Комітет ООН з прав людини розтлумачив цю норму в Загальному коментарі № 11 від 29 липня 1983 року, зазначивши, що таку заборону належно запроваджувати стосовно усіх форм пропаганди війни та будь-яких висловлювань расової, національної чи релігійної ненависті, що вважається підбурюванням до дискримінації, ворожнечі й насильства, та які здатні провокувати агресію або порушення миру в світі [45].

Тим не менш, загально відомі жахливі події, що супроводжували Громадянську війну в Руанді (1990–1994 рр.) та Війну в Югославії (1991–2001 рр.), рівно як результати діяльності спеціально створених трибуналів для розслідування злочинів, які мали місце під час цих конфліктів, стали каталізатором для створення Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС) й утворення Міжнародного кримінального суду. Міжнародна спільнота обмежила його юрисдикцію найбільш тяжкими правопорушеннями, які, так чи інакше, торкаються всієї міжнародної спільноти: злочини геноциду; злочини проти людяності; злочини агресії (статті 5, 25 РС МКС), – та закріпила індивідуальну кримінальну відповідальність, зокрема, за підбурювання, спонукання чи іншим чином сприяння вчиненню названих злочинів [46].

Наведені міжнародно-правові стандарти криміналізації пропаганди війни, виправдання агресії та глорифікації її учасників на боці агресора знайшли широке відображення в кримінальному законодавстві багатьох країн.

Так в Рамковому рішенні Ради Європейського Союзу 2008/913/JHA щодо боротьби з певними формами та проявами расизму й ксенофобії засобами кримінального права передбачено (стаття 1), що кожна держава-член має вживати необхідних заходів для забезпечення криміналізації навмисних дій, направлених на, зокрема, публічного виправдання, заперечення або грубого применшення злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, як це визначено у статтях 6, 7 та 8 РС МКС [47].

В цьому аспекті доцільно також звернути увагу на приклади нормативного закріплення протидії подібним суспільно-небезпечним явищам з боку влади окремих європейських країн.

Наприклад у Французькій Республіці до цього часу діє Закон про свободу преси від 29 липня 1881 року (франц. *Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse*), ст. 24 якого передбачає кримінальну відповідальність за публічну апологію, в тому числі, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочинам співпраці з ворогом [48].

З іншого боку, у Кримінальному кодексі Федеративної Республіки Німеччина (нім. *Strafgesetzbuch*) міститься заборона розповсюдження пропаганди антиконституційних і терористичних організацій, включно з пропагандою війни (§86), а нормою §80а встановлена відповідальність за публічне, в тому числі шляхом розповсюдження відповідних матеріалів, підбурювання до злочину агресії [49]. При чому цей параграф німецького кримінального закону відсилає до Кодексу злочинів проти міжнародного права (нім. *Völkerstrafgesetzbuchs*), прийнятого Бундестагом 26 червня 2002 року, після ратифікації РС МКС, та який містить адаптовані положення статуту [50].

Кримінальний кодекс Чеської Республіки від 8 січня 2009 року (чеськ. *Trestní zákoník České republiky*) передбачає окремі склади злочинів за: публічне заперечення, сумнів, схвалення та виправдання нацистського, комуністичного чи іншого геноциду або інших злочинів, вчинених цими режимами, рівно як воєнні злочини чи злочини проти миру (параграф 405); публічне підбурювання до агресивної війни, в якій Чехія має брати участь, в тому числі сприяння такій війні чи іншим чином підтримання воєнної пропаганди (параграф 407) [51]. У Республіці Польщі діє ст. 117 Кримінального кодексу від 6 червня 1997 року (пол. *Kodeks karny*), яка містить заборону публічних закликів до розв'язання агресивної війни, в тому числі публічного схвалення її розв'язання та ведення [52].

Словацька Республіка, у свою чергу, у ст. 417 Кримінального кодексу (слов. *Trestný zákon*) передбачає кримінальну відповідальність за підбурювання будь-яким чином до війни, сприяє їй чи іншим чином підтримує воєнну пропаганду, а ст. 390 містить заборону співпраці з ворогом під час воєнного стану або стану війни, в тому числі шляхом надання останньому переваги або підтримки [53]. Подібні положення існують у законах про кримінальну відповідальність Республіки Болгарія (§100, 407-408) [54], Естонської Республіки (статті 91, 91-1, 92, 232-233) [55], Румунії (статті 405 та 396, 399) [56], Королівства Швеції (стаття 2 Глави 19, Глава 22) [57], Фінляндської Республіки (розділи 2 та 3 Глави 12) [58], Королівства Данія (§ 98, 101 та 102 відповідно) [59] та Королівства Нідерланди (статті 131-132, 102-103, 104) [60] то інш.

Разом з цим, як відмічає Є.О. Письменський, за винятком Литовської Республіки (статті 117–120 Кримінального кодексу від 26 вересня 2000 року (лит. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso* [61]), кримінальне законодавство європейських країн не містить прямих згадок терміну «колабораціонізм» як підстави притягання до кримінальної відповідальності [62, с. 118-119]. З іншого боку В.О. Мовчан, аналізуючи «воєнні» нововведення до КК України, розвиває цю тезу та зазначає, що «...на відміну від вітчизняних, литовські парламентарії чітко розмежували дані склади злочинів, зокрема, вказавши на те, що за нормою про пособництво іншій державі проти Литви караються лише дії, вчинені у мирний час» [63, с. 48].

Наведені приклади переконливо демонструють в цілому сформованість уявлення законодавця зарубіжних країн про сутність та суспільно-політичний руйнівний потенціал явищ пропаганди та колабораціонізму. Подібними також вбачаються підходи до регламентації кримінально-правової заборони їх проявів в національних законодавствах країн Європи, як відбиття власного та акумульованого досвіду в першу чергу Другої світової війни. Все це в своїй сукупності свідчить про вірність запропонованого підходу до тлумачення досліджуваного явища та правильність обраного шляху подальшого наукового пошуку.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи цю частину дослідження, можна з достатньою точністю зробити висновок, що: 1) явище виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікації її учасників є похідним від ширших суспільно-політичних явищ пропаганди та колабораціонізму; 2) в ході свого історичного розвитку досліджуване явище зазнало суттєвих змін з огляду на докорінну трансформацію засобів створення та обміну інформацією, що обумовлює його значну суспільну небезпеку, особливо для країн, які зазнають гібридної агресії; 3) світова практика регламентації кримінальної відповідальності за вчинення подібних суспільно-небезпечних діянь свідчить про загальне визнання реальних та потенційних загроз, що становлять небезпеку для національних і міжнародних інтересів.

У ході подальших наукових пошуків результати цього дослідження буде використано для ґрунтовного вивчення всіх аспектів проблематики кримінальної відповідальності за вчинення діянь, передбачених ст. 436² КК України. Це дасть змогу розробити рекомендації щодо вдосконалення цієї кримінально-правової норми та практики її застосування з метою ефективного запобігання кримінальним правопорушенням, що загрожують інформаційній безпеці України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Троян С.С. Пропаганда. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Пропаганда> (дата звернення: 10.11.2024).
2. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.; за ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
3. Коруц У.З. Поняття пропаганди війни: історико-правовий аспект. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 118–121. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.26>.
4. Дмитрашко С.А. Стратегія впливу на масову свідомість у націонал-соціалістичній Німеччині. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 2 (38). С. 12–17.
5. Darcy S. Coming to Terms with Wartime Collaboration: Post-Conflict Processes & Legal Challenges. *Brooklyn Journal of International Law*. 2019. Vol. 45, No. 1. P. 75–135. URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/bjil/vol45/iss1/2> (last accessed: 01.10.2023).
6. Колабораціонізм. *Словник української мови: у 11 т. Т. 4*. 1973. С. 216. URL: <http://sum.in.ua/s/kolaboracionizm> (дата звернення: 10.11.2024).
7. Грабовський С.І. Колабораціонізм. *Енциклопедія Сучасної України* / НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енцикл. досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення: 10.11.2024).
8. Словник української мови: у 20 т. Т. 7: Квартал-Кяхтинський / наук. кер. проєкту акад. НАН України В.А. Широков. Київ: Наук.думка, 2016. С. 231. URL: <https://archive.org/details/7sum20/page/231/mode/2up> (дата звернення: 10.11.2024).
9. Hoffman F.G. Conflict in the 21st Century The Rise of Hybrid Wars. Monograph. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
10. McCuen J.J. Hybrid Wars. *Military Review*. March-April 2008. Vol. 88. No. 2. P. 107–113. URL: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf (last accessed: 27.11.2023).
11. Bond M.S. Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States. Carlisle, PE: U.S. Army War College, 2007. P. 1–25. URL: <https://www.comw.org/qdr/fulltext/0703bond.pdf> (last accessed: 27.11.2023).
12. Sadowski D., Becker J. Beyond the «Hybrid» Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare. *Small Wars Journal*. 2010. No. 7. P. 1–13. URL: <https://smallwarsjournal.com/2010/01/07/beyond-the-hybrid-threat-asserting-the-essential-unity-of-warfare/> (last accessed: 27.11.2023).
13. Glenn R.W. Thoughts on «Hybrid» Conflict. *Small Wars Journal*. 2009. No. 2. P. 1–8. URL: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/thoughts-on-hybrid-conflict> (last accessed: 27.11.2023).
14. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*. 2016. № 4. С. 41–48.
15. Рущенко І.П., Рущенко Ю.І. Гібридна агресія та громадянський спротив у Харкові 2014 р.: уроки першої фази російсько-української війни. *Український соціум*. 2016. № 3. С. 88–99.
16. Гетьманчук М.П. «Гібридна війна» росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 296–307.
17. Стрільчук Л.В. Інформаційна війна як складова сучасних гібридних воєн (на прикладі Грузії та України). *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 235–239.
18. Briggs C., Danyk Y., Maliarchuk T. Security Aspects of Hybrid War, COVID-19 Pandemic and Cyber-Social Vulnerabilities. *Connections: The Quarterly Journal*. 2021. Vol. 20, No. 1. P. 45–70.
19. Денисюк Ж.З. Пропаганда та контрпропаганда в контексті стратегій державної інформаційної політики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 46–51.
20. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
21. Письменський Є.О. Кримінально-правова охорона національної та історичної пам'яті: плутаний шлях законодавця. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 253–271.
22. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb09d710-19> (дата звернення: 30.10.2023).

23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
24. Панов М.І. Принцип правової визначеності у практиці Європейського суду з прав людини і проблеми якості кримінального законодавства України. *Проблеми законності*. Харків. 2015. Вип. 128. С. 8–19.
25. Матеріали грантового проєкту «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії РФ в Україні» / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України. URL: <https://ivpz.kh.ua/uk/матеріали-грантового-проєкту-кримін> (дата звернення: 13.03.2025).
26. Мовчан Р.О. Кримінальна правотворчість воєнного часу: аналіз концептуальних помилок. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 19–22.
27. Мовчан Р.О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 ККУ): правозастосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2022. № 13. С. 197–204.
28. Хавронюк М. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 436-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. 29.04.2022. Центр політико-правових реформ. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proti-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> (дата звернення: 23.10.2023).
29. Книженко О.О. Глорифікація як ознака колабораційної діяльності. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р.). Харків: Право, 2022. – С. 75–77.
30. Радутний О.Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 99–115.
31. Киричко В.М. Обмеження конституційних прав на інформацію під час воєнного стану шляхом внесення змін до кримінального кодексу України: *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 травня 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 142–147.
32. Батиргареева В.С. До кримінологічного аналізу виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії РФ та глорифікації її учасників як нового виклику безпеці інформаційного простору України. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 37–49.
33. Письменський Є.О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2024. № 1. С. 43–52.
34. Marcq R. Collaboration under Enemy Occupation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1946. Vol. 247. P. 69–72. URL: <http://www.jstor.org/stable/1025674> (last accessed: 01.10.2023).
35. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічне заперечення факту збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України: від 05.10.2020 р. № 4189. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/4246> (дата звернення: 01.12.2023).
36. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічне заперечення факту збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/313423> (дата звернення: 01.12.2023).
37. Висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України щодо проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічне заперечення факту збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України від 05.10.2020 № 4189. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/4246> (дата звернення: 01.12.2023).
38. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції): від 18.02.2021 р. № 5102. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25645> (дата звернення: 01.12.2023).

39. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції)». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/555691> (дала звернення: 01.12.2023).
40. Висновок Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України до Проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції (реєстр. № 5102). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243567> (дала звернення: 01.12.2023).
41. Бабенко А.М., Карчевський М.В. Глорифікація: історичний, міжнародний та вітчизняний соціально-правовий вимір. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 713–717. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/173> (дата звернення: 03.02.2024).
42. Рябчинська О.П. Обмеження права на доступ до інформації у воєнний час: *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 травня 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 86–91.
43. Measures to be taken against propaganda and the inciters of a new war. Adopted at the 108th plenary meeting, 3 Nov. 1947. In: Resolutions adopted by the General Assembly during its 2nd session, 16 September – 29 November 1947. A/519. 1948. P. 14. (GAOR, 2nd sess.). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/209883> (last accessed: 13.03.2024).
44. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 13.03.2024).
45. General Comment No. 11: Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Art. 20): 29.07.1983. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf> (last accessed: 13.07.2024).
46. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний документ від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 25.08.2024).
47. Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law. *Official Journal of the European Union*. L 328. 06.12.2008. P. 55–58. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2008/913/oj (last accessed: 01.05.2025).
48. Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse: loi du 30.07.1881: dernière mise à jour: 23 mars 2024. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006070722> (date de la demande: 01.05.2025).
49. Strafgesetzbuch: vom 15.05.1871: letzte aktualisierung: 30. Juli 2024. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html> (zugriff am: 01.05.2025).
50. Völkerstrafgesetzbuch: vom 26.06.2002: letzte aktualisierung: 30. Juli 2024. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vstgb/BJNR225410002.html> (zugriff am: 01.05.2025).
51. Zákon ze dne 8. ledna 2009 – Trestní zákoník: zákon ze dne 08.01.2009 č. 40/2009 Sb.: aktuální znění od: 11.02.2025. URL: <https://www.e-sbirka.cz/sb/2009/40?zalozka=text> (datum podání žádosti: 01.05.2025).
52. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny: ustawa z dnia 06.06.1997 nr Dziennik Ustaw 1997 nr 88 poz. 553: na dzień 13 lutego 2025 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553> (data dostępu: 01.05.2025).
53. Zákon z 20. mája 2005 – Trestný zákon: zákon z 20. mája 2005 č. 300/2005 Z. z.: aktuálne znenie 17.02.2025. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300> (dátum podania žiadosti: 01.05.2025).
54. Наказателен кодекс: в сила от 01.05.1968 г.: последна редакция: изм. ДВ. бр. 42 от 14 май 2024 г. URL: <https://justice.government.bg/home/normdoc/1589654529> (дата на достъп до източника: 01.05.2025).
55. Karistusseadustik: vastu võetud 06.06.2001: viimane väljaanne kuupäevaga 15.02.2007. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12873548> (taotluse esitamise kuupäev: 01.05.2025).
56. Codul penal: lege nr. 286 din 17 iulie 2009: versiunea actuală 17.03.2025. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/109854> (data depunerii cererii: 01.05.2025).
57. Brottsbalk (SFS 1962:700): antagen 16.04.1962: senast reviderad 1 april 2025. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/ (ansökningsdatum: 01.05.2025).
58. Rikoslaki: Laki antopäivä 03.04.1889 № 39-001/1889: viimeisin tarkistus 25.4.2025. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001> (hakemuksen päivämäärä: 01.05.2025).
59. Straffeloven: lov nr. 126 af 15. april 1930: sidste revision den 05.11.2024. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2024/1145> (ansøgningsdato: 01.05.2025).

60. Wetboek van Strafrecht: van 3 maart 1881: laatste update op 1 mei 2021. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2020-07-25> (datum van aanvraag: 01.05.2025).
61. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso: patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968: redakcija nuo 2025 m. vasario 1 d. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555> (paraiškos pateikimo data: 01.05.2025).
62. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Сєверодонецьк. 2020. 121 с.
63. Мовчан Р.О. Кримінально-правова протидія співпраці з ворогом за кримінальним законодавством України та європейських держав: компаративістський аналіз. *Національна безпека: право та економіка*. 2024. № 1 (1). С. 40–51 URL: <https://security-journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe/issue/view/6> (дата звернення: 01.05.2025).